

Kapitola 4

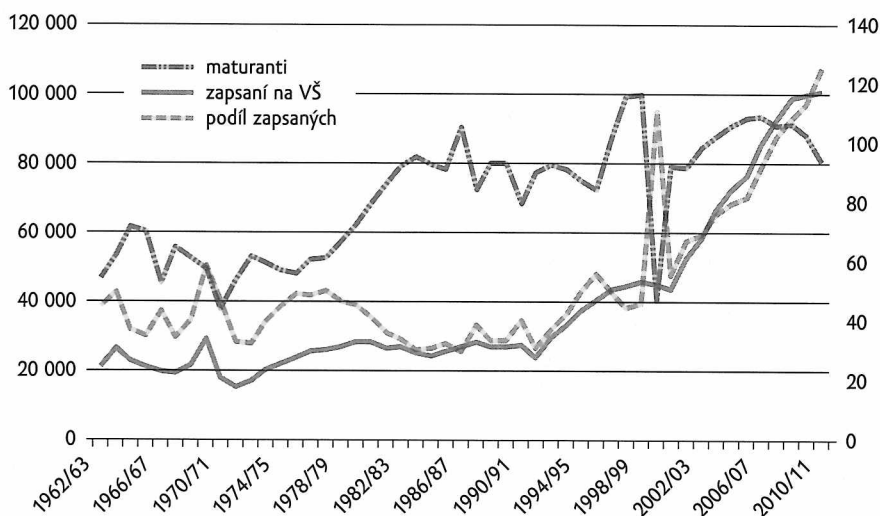
Základní kvantitativní údaje o přechodu k vyššímu vzdělání v České republice

Jak jsme popsali v předchozích kapitolách, vývoj vzdělávacího systému před rokem 1989 v zásadě kopíroval vývoj v ostatních zemích východního bloku. Vzdělávací příležitosti rostly relativně pomalu – posuzujeme-li tento růst podílem osob dosahujících úplného středního vzdělání (maturity) a vysokoškolského diplomu. Obě tyto úrovně vzdělání byly považovány za elitní a v populaci je získávalo pouze malé procento obyvatel – např. maturitu získalo v r. 1980 17 % obyvatel (mužů stejně jako žen) a vysokoškolský diplom 7 % mužů a 3 % žen. Vzhledem k orientaci hospodářství na těžký průmysl však v době socialismu v podstatě nefungovaly přirozené incentivy k získání co nejvyššího vzdělání – vyšší platy se soustředily právě do průmyslu a nabytí vzdělání nevedlo k vyšší mzdě a životní úrovni. To mělo mj. za následek stabilitu či mírné zvyšování efektu sociálního původu v přístupu k akademickému střednímu a vysokoškolskému vzdělání, protože studovat šli převážně lidé, pro něž představovalo vzdělání hodnotu samu o sobě, tj. bez vazby na jeho finanční výnosnost, resp. nevýnosnost (což byli většinou potomci vzdělaných rodičů).

Protože v každém politickém uspořádání plní vzdělávací systém i jiné funkce než jen výchovné a edukační, se změnou politického režimu v r. 1989 (stejně jako před rokem 1989) se začaly uskutečňovat i změny školské soustavy. Zdynamizovala se expanze studijních míst na všech úrovních vzdělávacího systému a ruku v ruce s tím začal do školství pronikat soukromý sektor, nejdříve do školství středního (od roku 1990) a později i do školství vysokého (od roku 1998). Nejvíce se začaly rozvíjet střední odborné školy a gymnázia, na terciární úrovni pak vyšší odborné školy (od roku 1992). Se značným nárůstem maturitních oborů opadl zájem o obory bez maturity a obory učňovské, a jak se dnes začíná ukazovat, nízký podíl kvalifikovaných dělnických profesí v zaměstnanecké struktuře se na současném trhu práce stává stále větším problémem. V důsledku těchto trendů stoupl počet maturantů, a tedy i uchazečů o studium na vysokých školách. Jak ukazuje graf 1, s nástupem devadesátých let se začal zvyšovat zejména podíl maturantů zapsaných na vysoké školy, akceleroval se však zejména v posledních deseti le-

tech, kdy nezanedbatelnou roli sehrála expanze soukromých vysokých škol (viz tabulka 2). V současné době podíl počtu uchazečů zapsaných ke studiu na vysoké škole ku počtu maturantů dokonce přesáhl 100 %, z čehož vyplývá, že počet míst na vysokých školách zaplňují i maturanti z let předchozích.

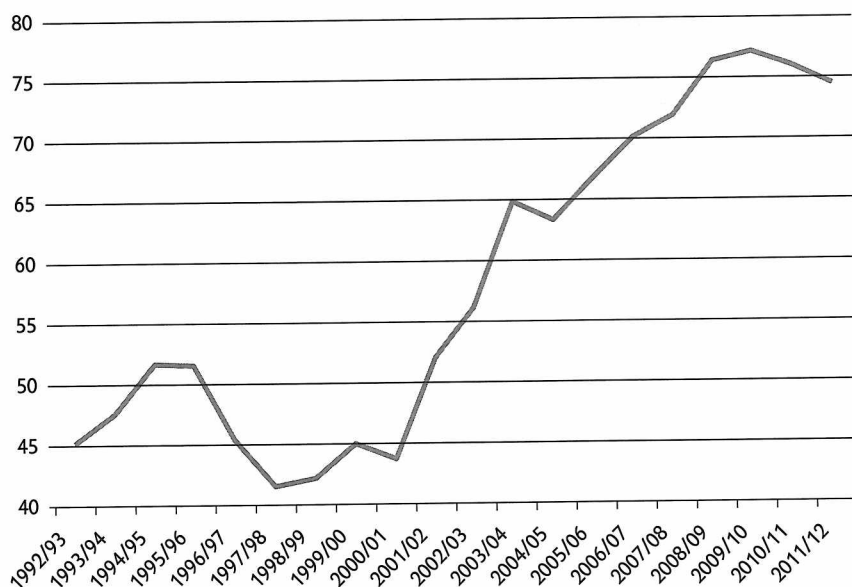
Graf 1. Vývoj počtu maturantů a studentů zapsaných na vysoké školy mezi lety 1962 až 2011 v České republice

Zdroje: Historická ročenka školství v České republice 1953/54–1997/98. 1998. Praha: ÚIV; Vývojová ročenka školství v České republice 1989/90–2002/03. 2003. Praha: ÚIV; Vývojová ročenka školství v České republice 2003/04–2010/11. 2011. Praha: ÚIV; Statistika školství z let 1962 až 1989. Praha: Ústav školských informací.

Podíváme-li se na úspěšnost uchazečů o studium na vysokých školách, tj. v jakém poměru se vůči sobě mají maturanti přihlášení do přijímacího řízení a přijatí studenti (graf 2), vidíme, že počet studijních míst se až do dnešních dnů rozšířil natolik, že úspěšnost přijetí se pohybuje nad 70 % – ve školním roce 2009/10 dosáhla 77 %, v roce 2011/12 pak klesla na 74,5 %. Co se týče úspěšnosti přijetí na vysokou školu u konkrétního populačního ročníku opouštějícího systém středního vzdělávání, například v roce 2007 se na vysokou školu hlásilo 77 % maturantů, a podíl vstupujících na vysokou školu na odpovídající populaci (tj. výsledná čistá míra vstupu) činil 53 %. Ještě v roce 2002 to bylo podstatně méně, 32 % [Kleňhová, Vojtěch 2007; Kleňhová 2007]. Mezi lety 2003 až 2010 se počet zájemců o studium na vysoké škole zvýšil o 28 %, počet přijatých zájemců pak o 53 %, u poprvé zapsaných došlo k nárůstu o 49 % a u celkového počtu studujících na vysoké škole o 63 %

Graf 2. Úspěšnost uchazečů o studium na VŠ – poměr počtu přihlášených a přijatých mezi lety 1992/93 až 2011/12

Zdroj: ÚIV.

[Vývojová ročenka školství... 2003/04–2010/11]. Svou roli v tomto překotném vývoji dozajista sehrávají soukromé vysoké školy, avšak na veřejných vysokých školách se přesto vzdělává zhruba 86 % všech vysokoškolských studentů (na soukromých vysokých školách studovalo ve školním roce 2010/11 celkem 57,4 tisíce studentů, na veřejných pak 339,6 tisíce studentů). Roste samozřejmě i počet absolventů vysokoškolského studia. Ve srovnání s rokem 2003 absolvoval v roce 2010 téměř trojnásobný počet studentů – celkem 87,9 tisíce, tj. o 166,7 % více [Vývojová ročenka školství... 2003/04–2010/11].

Jinak řečeno – současná expanze vysokoškolského studia není zdaleka způsobena jen vznikem soukromých vysokých škol (tabulka 2), větší měrou se na ní podílí expanze veřejného vysokého školství. Stát totiž zákonem o vysokých školách z roku 1990 poskytl univerzitám svobodu v rozhodování o finančních otázkách, avšak bez toho, aby jim předepisoval počty studentů, které mohou ke studiu přijmout [Holda, Čermáková, Urbanek 1994].

Podívejme se také na to, v jakém složení se podle oficiálních statistik hlásí absolventi různých typů středních škol na školy vysoké a jaká je jejich úspěšnost. Tabulka 3 ukazuje podíly absolventů jednotlivých typů středních škol hlásících se ke studiu na vysoké škole, jejich úspěšnost a předčasné od-

Tabulka 2. Počty veřejných, soukromých a státních vysokých škol v letech 2003 až 2010

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Veřejné a soukromé VŠ	52	60	64	63	68	71	71	70
z toho veřejné	24	24	25	25	26	26	26	26
z toho soukromé	28	36	39	38	42	45	45	44
Státní VŠ (vojenská a policejní)	4	2	2	2	2	2	2	2

Zdroj: Vývojová ročenka školství v České republice 2003/04–2010/11. Praha: ÚIV.

Tabulka 3. Přejchod ze středního do vysokoškolského vzdělání dle typu středoškolského vzdělání v r. 2009/10

	Hlásí se ke studiu na VŠ (% maturantů)	Úspěšnost při přijímání (% uchazečů)	Ukončí studium předčasně (do 5 let) (% studujících)*
Gymnázia	100	87,6	10
Lycea	89	88,6	15
SOŠ s maturitou	72	76,5	22
SOU s maturitou	35	76,8	40
Nástavbové studium	23	65,1	45

Zdroje: Kleňhová, Vojtěch 2011a,b.

* Jedná se o absolventy jednotlivých typů středoškolského vzdělání z roku 2006.

chody. Nejpříznivější procenta vykazují gymnázia, z nichž se 100 % absolventů hlásí na vysokou školu, 82 % z nich je úspěšných a pouze 13 % vysokoškolské studium předčasně opustí. Z údajů rovněž vyplývá, že nástavbové studium slouží jako brána vstupu na vysokou školu pro pouze 20 % jeho absolventů, z nichž je v tomto ohledu úspěšných pouze 59 %. Nejvyšší procento studentů vysokých škol, kteří studium opustí předčasně, pak pochází právě z řad absolventů nástavbového studia (38 %) a dále pak z řad absolventů středních odborných učilišť s maturitou.

Vzhledem ke struktuře českého vzdělávacího systému a jeho diferenciaci není proto překvapující, že vzdělanostní trajektorie studentů pokračuje po skončení středoškolského studia nenáhodně závisle na tom, na jaké střední škole studovali. Významně méně absolventů víceletých a čtyřletých gymnázií ukončuje své vzdělávání po dosažení maturity, a naopak významně více absolventů středních odborných škol s maturitou svá studia po maturitě ukončí. Je proto zřejmé, že studenti gymnázií směřují a úspěšně přecházejí

na vysokou školu, zatímco studenti středních odborných škol tak činí zhruba ze dvou třetin. V této souvislosti zároveň platí, že aspirace studenta na vysokoškolské vzdělání se liší dle vzdělanostního klimatu v rodině (vzdělání vzdělanějšího z rodičů). Stejně tak studenti, kteří přešli na vysokou školu, se ve svých aspiracích statisticky významně liší od těch, kteří svá studia po střední škole ukončili. Ti, kteří nešli studovat, zpravidla aspirace na studium ani neměli. Rovněž aspirace rodičů mají významný vliv na to, zda se jejich potomkům nakonec přechod na vysokou školu podaří.

Pruce rostoucí zájem o vysokoškolské vzdělání v posledních letech, a tedy i rostoucí vzdělanostní mobilitu je možné vysvětlit mimo jiné i změnou jeho ekonomické návratnosti. Zatímco na konci socialismu představoval jeden rok vzdělání 4% nárůst mzdy u mužů a 5% u žen, již v roce 1996 to byl dvojnásobek a tento stav trvá dosud – 8,4 % u mužů a 10,2 % u žen [Večerník 2001; 2011], jinými slovy, na rozdíl od socialismu, kdy se studovat takzvané nevyplácelo, se dnes studium „vyplácí“ minimálně dvojnásobně. I v další analýze individuálních příjmových nerovností [Mysíková 2011] bylo doloženo, že se příjmová nerovnost v období 1988 až 2008 (z toho nejmarkantněji do roku 1996) výrazně utvářela pod vlivem dosaženého vzdělání a jednotlivci s nízkým vzděláním se ihned v počátečním období transformace posunuli směrem k dolní části příjmového rozdělení. Zvláště pak v případě žen bylo možné pozorovat pozitivní trend, kdy se ženy s vysokým vzděláním posouvaly směrem k vysokým příjmům, zatímco ženy s nízkým vzděláním se přesouvaly do nižších částí příjmového rozdělení.

K tomuto celospolečenskému posunu směrem k zásluhovému odměňování a větší statusové konzistenci došlo i přesto, že rozdíly v individuálních příjmech patří v České republice v rámci zemí EU k jedněm z nejnižších, jak ukázala analýza dat EU-SILC 2008 [Federičová 2011; Mysíková 2011]. Vedlejším efektem stoupající motivace mladých lidí k dosahování co nejvyššího vzdělání se však stalo také upřednostňování kvantity studijních míst a vysokoškolských diplomů před jejich kvalitou a v české společnosti se v poslední době intenzivně začaly ozývat hlasy po kvalitě terciárního vzdělávání, jak z odborných, tak politických kruhů.